

Henk J.M. Nellen (Huygens Instituut, Den Haag)

LEVEN EN WERKEN VAN HUGO DE GROOT (1583-1645)

HAAGS HISTORISCH MUSEUM (27-9-2009) EN
DAG VAN DE HAAGSE GESCHIEDENIS (24-10-2009)

I. Inleiding

De verdwenen kist

In april 2007 verscheen mijn biografie over Hugo de Groot, een beroemde Nederlandse geleerde, die u allemaal kent van de boekenkist. Die boekenkist heeft zich in de loop der tijden vermenigvuldigd, want er zijn er minstens drie: één op slot Loevestein, één in Museum het Prinsenhof te Delft en één in het Rijksmuseum te Amsterdam. Dat aantal roept natuurlijk vragen op. Uit de briefwisseling van Hugo de Groot blijkt namelijk dat de kist aan het einde van zijn leven was zoekgeraakt. Ik verwijst naar een toneeltje dat zich afspeelt in 1644, toen

De Groot (Grotius voor zijn geleerde vrienden) al jarenlang als Hollands beroemdste balling in Parijs woonde. Op een goede dag diende er zich bij hem een Franse edelman aan. Hij had van de spectaculaire ontsnapping uit Loevestein gehoord en nu wilde hij de kist wel eens met eigen ogen aanschouwen. Omdat Grotius de kist niet thuis had, moest hij de bezoeker doorsturen naar Holland, naar zijn broer Willem de Groot, die zeker wel wist waar het gevaarte zich bevond. Grotius gaf de edelman, de heer van Siraumont, zelfs een aanbevelingsbrief mee. Helaas was diens pelgrimage vergeefs. Het relikwie bleek onvindbaar, dit tot grote woede van Grotius, die vond dat zijn familie wel heel slordig met een kostbaar monument was omgesprongen. Boos schreef hij aan zijn broer: 'Ik wil niet dat dit bewijs van Gods grote welwillendheid verloren gaat. Die kist is toch niet ten hemel opgestegen?' Hij meende namelijk dat God hem geholpen had te ontsnappen, door zijn schrandere, kloekmoedige vrouw Maria van Reigersberch de list met de kist in te geven. Maar de kist was zoekgeraakt en dat bleef ook zo.

Uit Grotius' brieven kan worden opgemaakt dat geen van de hiervoor vermelde drie kisten de echte is.

De meeste Nederlanders kennen het verhaal van de kist. Verder weten zij van Hugo de Groot alleen dat er in diverse Nederlandse steden straten naar hem zijn vernoemd. Om u duidelijk te maken waarom dat is gebeurd, ga ik u wat meer vertellen aan de hand van mijn biografie. Dat doe ik op de volgende manier. Eerst geef ik wat informatie over het bronnenmateriaal dat ik gebruikt heb, vooral vele duizenden brieven. Daarna vertel ik iets over De Groots levensloop en ten slotte zal ik proberen uit te leggen, aan welke prestaties deze geleerde zijn internationale roem ontleent.

II. Bronnenmateriaal

Brieven als bouwstenen voor een biografie

Grotius was een heel productieve geleerde, want hij liet 130 werken na. Die werken zijn verspreid in meer dan 1300 uitgaven. Dat kunnen eenvoudige herdrukken zijn, maar ook vertalingen. Bovendien was Grotius gewoon de tekst van zijn werken in opeenvolgende drukken te verbeteren en aan te vullen. Terwijl hij die boeken publiceerde, verzond en ontving hij duizenden brieven. Hiervan is naar schatting ongeveer de helft bewaard gebleven; volgens een vrij nauwkeurige telling gaat het om 7725 brieven. Ook schreef Grotius vooral in zijn jeugd Latijnse en Nederlandse poëzie, in totaal 30.000 versregels. Verder zijn er nog wetenschappelijke notities, want heel zijn leven maakte hij aantekeningen en verzamelde hij die van anderen. Dit archiefmateriaal ligt verspreid over vele bibliotheken. Voor de briefwisseling is dat geïnventariseerd. De handschriften van de brieven worden bewaard in 120 collecties in 95 archiefinstellingen, overal in Europa en de Verenigde Staten. Er bestaat ook een immense secundaire literatuur. In de zeventiende eeuw werden er al 350 werken speciaal aan Grotius gewijd. Nadien is die stroom alleen maar gegroeid. Het is een baan op zich, alles bij te houden.

Voor een biograaf vormen brieven vaak de belangrijkste bron. De correspondentie van Hugo Grotius is uitgegeven in de *Briefwisseling van Hugo Grotius*. Het gaat om zeventien delen, verschenen van 1928-2001. Zelf heb ik met een collega de laatste vijf delen verzorgd. Zoals gezegd, bevatten die delen 7725 brieven, die met 396 correspondenten gewisseld werden. Van deze brieven bestaan er veel overleveringsvormen, in de eerste plaats autografen, dus handgeschreven brieven. Voorts klad- of ontwerpbriefjes, handgeschreven kopieën, oude drukken, citaten in brieven van anderen, citaten in veilingcatalogi en moderne edities. Onlangs bracht een antiquariaat te Wenen een brief van Hugo Grotius op de markt. Het gaat om een autograaf van maar tien regels. Grotius schreef de brief in het Frans aan een Duitse legeraanvoerder, Christoph Martin von Degenfeld. Het is eigenlijk een kattenbelletje, met een beperkte waarde voor het Grotius-onderzoek. Grotius, op dat moment ambassadeur van Zweden in Parijs, meldde dat hij Degenfeld tijdens diens verblijf in Parijs misschien niet naar behoren had onthaald. Als hij inderdaad te kort was geschoten, beloofde hij die misstap in

de toekomst met een passende dienstbaarheid compenseren. De tekst van de brief maakt deel uit van de *Briefwisseling van Hugo Grotius*. Hij werd opgenomen in het dertiende deel onder nummer 5655. De bewerkers van de uitgave hadden echter niet het origineel tot hun beschikking. Zij moesten gebruik maken van een afbeelding en een voorlopige transcriptie in een veilingcatalogus. De brief was al eerder, in 1961 en 1985, te koop aangeboden en verkocht. In het laatstgenoemde jaar was de richtprijs 4000 Mark. In 2007 moest het document 15000 euro opbrengen. De waardeverhoging is dus heel aanzienlijk. Uit de prijs van één briefje kan worden opgemaakt dat het materiaal in *Briefwisseling van Grotius* tientallen miljoenen euro waard is.

De schone schijn van de officiële brief

Voor een biografie vormen de brieven een uitstekende basis. Nou moet je met deze bron wel oppassen, want voor Grotius was de brief een geschikt middel om zichzelf te presenteren als een geëngageerde intellectueel en trouw vaderlander. Hij deed zich dus mooier voor dan hij in werkelijkheid was. Zijn doel was tweeledig. Met de brief, geschreven in kunstig Latijn of stijlvol Nederlands, vol beleefdheden, loftuitingen en betuigingen van dienstbaarheid, verstevigde hij zijn positie in een bovenlaag van geleerden, edellieden en andere notabelen. Ook gebruikte hij de brief als een propagandamiddel. Met gloedvolle betogen richtte hij zich tot beroemde collega-geleerden en bevriende politici om zijn politieke doeleinden te verwezenlijken. Steeds pleitte hij voor vrede en verdraagzaamheid, hij verdedigde de politiek van zijn regering. Daarbij gaf hij voor dat hij het met het land het beste voorhad. Hij trad op als vredesmakelaar, maar in werkelijkheid deed hij zich mooier voor dan hij was en construeerde hij een façade. Zelfreflectie komt in de brieven niet of nauwelijks voor. Dat er ook een keerzijde aan zijn argumenten zat, hield hij verborgen. De conclusie moet dus zijn: wie alleen op Grotius' officiële briefwisseling afgaat, schept een eenzijdig, gekleurd beeld.

De façade doorbroken

Gelukkig zijn er twee manieren om deze handicap te overwinnen. De officiële correspondentie heeft een tegenhanger, want Grotius wisselde ook brieven met zijn familie, met zijn vrouw Maria van Reigersberch, die vaak op reis was, met haar broer Nicolaes en met een jongere broer, de al eerder genoemde Willem de Groot. Deze familiecorrespondenties zijn veel vertrouwelijker. Soms maken De Grootjes zelfs ruzie met elkaar en krijgt de geleerde Hugo allerlei verwijten te horen. Zo meende Willem dat Hugo een te grote achterdocht tegenover zijn tegenstrevers koesterde. Hij kon het evenmin billijken dat zijn geleerde broer een brief van Joost van den Vondel in het vuur had gegooid, omdat die niet de correcte titulatuur droeg. In het officiële contact was er dus sprake van vormelijkheid, decorum, geleerdheid en schone schijn, in de familiekring en onder naaste vrienden was het briefverkeer ongedwongen, openhartig en direct.

Daarom bevat de correspondentie van Grotius veel ontboezemingen. Bij de postume uitgave van de *Epistolae quotquot reperiri potuerunt*, een

grootscheeps project van een uitgevercollectief uit 1687, kwamen Grotius' nabestaanden er te laat achter dat de brieven krioelden van uitlatingen die hun familie in diskrediet brachten. Helaas er was al heel veel geld in het boek gestoken en de publicatie moest hoe dan ook doorgang vinden. Wel toonde de drukker zich bereid enkele foliobladen met de meest nadelige fragmenten door gecensureerde bladen te vervangen, maar lang niet alle brieven werden opgepoetst en gezuiverd. Zo kan de lezer heden ten dag nog vaststellen dat Grotius met zijn kinderen veel problemen heeft gehad, zelfs zoveel dat hij zijn vriend Johannes Wtenbogaert feliciteerde omdat die kinderloos was gebleven. Uit een andere, lang in manuscript gebleven brief van Pieter de Groot aan zijn vader wordt duidelijk dat deze zoon een bijzonder slechte relatie met zijn moeder had. Volgens Pieter had Maria hem nooit gemogen omdat hij door een jeugd ziekte mank en pokdalig was geworden. Ook is er een pas in de negentiende eeuw uitgegeven brief waarin Maria van Reigersberch haar man zo streng berispt dat het niet anders kan of er zou een fikse echtelijke ruzie hebben plaatsgevonden als het echtpaar op dat moment onder één dak verenigd was geweest. Maar lang niet alles werd aan het papier toevertrouwd, reden waarom we bijvoorbeeld praktisch niets vernemen over het financiële beheer in het huishouden van De Groot. Maria was naar de normen van die tijd een geëmancipeerde vrouw. Hoewel zij uit een bemiddelde familie stamde, hield zij de hand aan de knip en regelde zij veel zaken zelf. Dit wordt pas duidelijk als Grotius het faillissement van een relatie vermeldt, een koopman in suiker te Rouaan, en dan toegeeft dat Maria buiten hem om veel geld in diens onderneming had gestoken. Dank zij de relatieve openheid van de correspondentie valt het de lezer uit de eenentwintigste eeuw niet moeilijk uit al die brieven een beeld te reconstrueren dat de grote geleerde toch nog tot een mens van vlees en bloed maakt.

Parallelcorrespondenties

Zoals ik al aangaf, is er nog een tweede manier om de façade die Grotius in zijn brieven opwierp te doorbreken. We kunnen zijn correspondentie afzetten tegen parallelcorrespondenties. Wat bedoel ik daarmee? Je kan Hugo zien als een spin in het web van zijn correspondentie. Maar andere zeventiende-eeuwers hadden hun eigen correspondentienetwerk. Vijanden onderhielden geen correspondentie met elkaar. Als de relatie tussen vrienden bekoelt, houdt de correspondentie weldra op. Bij vijandschap of een verbroken relatie beperken de ruziezoekers zich tot hun eigen correspondentienet, met de opzet daarin roddels door te geven, wraak te nemen, partij te vormen en het de tegenstander zo lastig mogelijk te maken. Zo ontleende de brief een belangrijke functie aan zijn betekenis voor de partijvorming. Geleerden zochten steun bij vrienden, toetsten ideeën die later in het pamflet geuit werden en maakten hun tegenstander bij derden zwart. Grotius was heel omstreden en had veel vijanden, die zich natuurlijk druk weerden in hun eigen correspondentienet. Het gevolg is dat die parallelcorrespondenties een overvloed aan materiaal opleveren waardoor Grotius' eigen briefwisseling in een heel ander licht komt te staan. De biograaf van Grotius moet dus van overall ingrediënten bijeenhalen, opdat hij zijn lezers een smaakvolle, evenwichtig samengestelde schotel kan voorzetten.

III. Levensloop

Tien fasen in een bewogen carrière

Veel biografen hebben Grotius' leven in tweeën gehakt en de veroordeling tot levenslange gevangenschap (1619) als centraal omslagpunt aangemerkt. Hieronder volgt een levensschets waarin ik tien belangrijke fasen onderscheid.

Jeugd in Delft en studietijd in Leiden 1583-1599

Grotius was een vroegrijp kind, dat op achtjarige leeftijd al Latijnse gedichten schreef, onder andere een gedicht over de inname van de stad Nijmegen door stadhouder Maurits. Vanaf 1594 studeerde hij letteren en rechten aan de Leidse universiteit, waar hij als een tweede Erasmus werd binnengehaald. Hugo's jonge leeftijd is geen uitzondering. Er waren meer kinderen van gegoede burgers die colleges volgden. Hugo werd gekoesterd door zijn vader Jan de Groot, die zich veel aan zijn opvoeding gelegen liet liggen. Jan pronkte met zijn zoon, die een bezienswaardigheid werd. Zelf liefhebberde Jan ook in de wetenschap. Samen met de Brugse geleerde Simon Stevin deed hij empirisch onderzoek naar een wet over vallende lichamen, opgesteld door Aristoteles. Hij schreef geleerde Latijnse brieven en dichtte zelfs in het Grieks. Maar het was zijn zoon die weldra ook buiten Holland een reputatie van geleerdheid opbouwde. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de Franse reis in 1598. Hugo werd door zijn vader op pad gestuurd, in het gevolg van een ambassade onder leiding van Johan van Oldenbarnevelt. Hugo kreeg een perkamenten lijstje raadgevingen mee: hygiëne betrachten, nagels knippen, af en toe naar de kapper gaan, niet teveel geld uitgeven, God om de gezondheid van zijn ouders bidden, goed op zijn beurs letten, enzovoorts. Koning Hendrik IV ontving hem met de woorden: 'Ziedaar het mirakel van Holland'. Grotius bereisde het noordwesten van Frankrijk, bezocht Parijs en ontmoette onderweg Frederik Hendrik, die later als stadhouder zijn terugkeer vanuit ballingschap zou beletten. Na thuiskomst liet de jonge reiziger zich door Jacob de Gheyn in een gravure vereeuwigen. Daarop toont hij vol trots een van de koning cadeau gekregen erepenning.

Advocaat in Den Haag 1599-1607

Het ging in deze tijd slecht met de zaken van vader Jan de Groot. Hij stak geld in bedijkingen, maar dat liep in ieder geval één keer slecht af. De geïnvesteerde som was gigantisch, het rendement liet te lang op zich wachten. De molens die hij met zijn vriend Simon Stevin bouwde functioneerden soms niet goed. Tegelijkertijd beging Jan de Groot vermoedelijk misstappen op een ander vlak: hij werd ervan beschuldigd bij een herbergierster een kind verwekt te hebben. Bovendien had hij geld voor de verzorging van een aan hem toevertrouwd weeskind achterovergedrukt. Jan verweerde zich en dat gaf conflicten. Boos zegde hij de dienst als secretaris van de stad Delft op. Ook legde hij het curatorschap van de Leidse universiteit neer. Vader Jan ging failliet en is deze tegenslag nooit meer te boven gekomen. Vanaf dat moment moest Grotius zelf de kost verdienen. Hij werd advocaat in Den Haag. In die stad ging hij wonen bij predikant Johannes Wtenbogaert. Het woonhuis aan de Hofsingel kennen we uit een

beschrijving in een eigen brief van de predikant. Het was ruim, met wel twee toiletten en een grote voor- en achtertuin.

Advocaat-fiscaal in Den Haag 1607-1613

De advocaat-fiscaal diende als een soort officier van justitie bij de twee grote gerechtshoven van Holland en Zeeland. Grotius kreeg een vorstelijk jaarsalaris van duizend gulden. Dat salaris verschafte hem de materiële basis voor een huwelijk. De uitverkorene was Maria van Reigersberch, een meisje dat stamde uit een voornaam Zeeuws geslacht. Grotius' carrière komt nu dus in een versnelling, maar hij bleef tegelijkertijd als geleerde actief. Daartoe werd hij gedreven door een vurig patriotisme. Hij schreef een geschiedenis van de Opstand, de *Annales et Historiae*. Onder leiding van Maurits en Oldenbarnevelt streden de Verenigde Provinciën om onafhankelijkheid tegenover Spanje. Grotius volgde het model van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus. Hij behartigde ook de belangen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, onze eerste multinational. Kapitein Jacob van Heemskerck maakte in 1603 de Portugese Kraak Catharina buit: de verkoop van schip en lading bracht de Compagnie een geweldige opbrengst, drie miljoen gulden. Er weerklonken morele bezwaren onder de aandeelhouders, die bovendien bang waren dat de Compagnie en dus ook hun geïnvesteerde kapitaal door het oorlogsgeweld als sneeuw voor de zon zou verdwijnen. Om de Compagnie te verdedigen schreef Grotius *De iure praedae*, een studie over het recht op buit. Het handschrift bleef ongepubliceerd, maar in 1609 nam hij hieruit één hoofdstuk dat hij als *Mare liberum* ter verdediging van de vrije zee uitgaf. In opdracht van de Compagnie bepleitte hij haar belangen. Zij was een kip met gouden eieren die niet mocht worden opgeofferd om Spanje tot een vrede of bestand te verleiden.

Pensionaris van Rotterdam 1613-1618

Een pensionaris was een juridisch adviseur in loondienst van een stad. Door deze baan raakte Grotius betrokken in de politiek. De zeventiende eeuw werd bepaald door een grote belangstelling voor dogmatiek. De gelovigen maakten zich druk over de werking van de Eucharistie: waren in de offergaven brood en wijn het lichaam en bloed van Christus aanwezig? Of was het slechts een symbool, een herdenking van Christus' laatste avondmaal, dat in het Nieuwe Testament beschreven staat? Om dergelijke theologische problemen hadden de protestanten zich van de katholieke kerk afgescheiden, maar ook binnen de protestantse kerken waren er veel ruzies, die dan weer tot nieuwe afscheidingen leidden. Tijdens het Bestand, dat van 1609 tot 1621 de oorlog met Spanje onderbrak, was het protestantse Holland het toneel van zo'n strijd. Die cirkelde rond het probleem van de predestinatie. Er waren twee richtingen.

De strenge gereformeerden, volgelingen van Johan Calvijn en Theodoor Beza, geloofden in de predestinatie of voorbeschikking: God beschikt, Hij bepaalt van te voren wie het heil deelachtig wordt, en wie niet. Alleen een selecte groep, de uitverkorenen, ontvangen het geloof en daardoor het recht van de verdoemenis gered te worden. Dat betekent dus dat het geloof vrucht van de

uitverkiezing is. De uitverkiezing is voorwaarde voor geloof en heil. Dus Gods uitverkiezing bepaalt of je gaat geloven en of je in de hemel komt.

Tegenover de rekkelijke arminianen, volgelingen van Franciscus Arminius, redeneerden precies andersom. Het geloof bepaalt de uitverkiezing. Alleen gelovige mensen worden uitverkoren. Dus het geloof was de voorwaarde voor uitverkiezing. Dat geloof kon je zelf verwerven door Gods genade te aanvaarden in een houding van oprechte bereidheid om vroom te leven. De mens bleef afhankelijk van Gods genade, want zonder die genade was hij niet in staat zijn zondig leven los te laten. Maar hij kon de genade ook afwijzen, zoals een bedelaar een aalmoes versmaadde. Hier speelt de menselijke verantwoordelijkheid dus een rol. Het geloof bepaalde of je in de hemel kwam en dat had je voor een deel zelf in de hand.

Met deze godsdienstige strijd was een politieke tegenstelling verbonden. De calvinisten zagen de staat als hoedster van de kerk, maar zij wilden voor die kerk wél het recht reserveren om volledig zelfstandig het geloof, bestuur en zedelijk leven te bepalen. De arminianen waren als de zwakste partij afhankelijk van de protectie van de staat. Zij hoopten op de goodwill van de regenten, de rijke kooplui die hun werk met een bestuursambt combineerden, en daarom meenden zij dat de kerk aan de staat onderhorig moest zijn.

Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, en veel regenten steunden de arminianen, die weldra een programma onder de naam 'Remonstrantie' indienden en dus remonstranten werden genoemd. Stadhouder Maurits steunde de tegenpartij, omdat hij niets van de regenten moest hebben. Dezen wilden immers vrede met Spanje, decentralisatie van het bestuur, en in zo'n staatsbestel had hij zelf minder in de melk te brokkelen. Maurits was erop uit het centrale gezag over de zeven provincies te versterken. Oldenbarnevelt wilde echter het zelfbeschikkingsrecht van de onderscheiden provincies, op de eerste plaats Holland, naar voren halen. Maurits gaf leiding aan het leger en won dus de strijd, in een revolutie die op typisch Nederlandse wijze, dat wil zeggen zonder bloedvergieten, werd doorgevoerd.

Gevangenschap en proces in Den Haag, gevangenschap in Loevestein 1618-1621

Grotius is zeer bang geweest, want er werd met allerlei trucs geprobeerd hem een bekentenis af te dwingen. Hij heeft gewankeld. Hij toonde zich bereid zijn patroon Johan van Oldenbarnevelt te belasten, toen hem werd wijsgemaakt dat deze het land aan de Spanjaard had verraden. Grotius zette toen op verzoek van zijn rechters een aantal punten op papier waaruit kon worden opgemaakt dat de politiek van Oldenbarnevelt onvoorzichtig was geweest. Dat was zwak, maar hij is wel te verontschuldigen. Hij werd in strikte afzondering gehouden en tijdens verhoren met marteling bedreigd. De spanning steeg toen hij op 12 mei 1619 in zijn cel boven de Ridderzaal door de spleten in de vloer hoorde hoe het doodsvonnis tegen Oldenbarnevelt werd uitgesproken. De beul die Oldenbarnevelt had onthoofd, werd in

Den Haag gehouden, alsof hij de dienst er nog niet op had zitten. Op 18 mei hoorde Grotius zijn eigen vonnis aan. De opluchting was groot, want het oordeel kwam neer op levenslange gevangenschap en confiscatie van al zijn bezittingen. Terug in zijn cel had hij voor het eerst sinds lange tijd weer zin in een stevige maaltijd. In de nacht van 5 op 6 juni werd hij op een wagen naar Loevestein getransporteerd, onder het gejoel van een vijandige menigte.

In Loevestein maakte Grotius een snel mentaal herstel door, hierbij gesteund door zijn vrouw, die met enkele kinderen overkwam. Op zijn kille kamer werkte Grotius als een bezetene. Hij studeerde, schreef een inleiding tot het Hollandse recht, maakte poëzie en begon aan een groot commentaar op de Bijbel. Dankzij Maria kon hij op 22 maart 1621 ontsnappen.

Ballingschap Parijs 1621-1631

De familie De Groot moest zien dat zij in Parijs het hoofd boven water hield. Dat lukte, om drie redenen, redelijk goed. Allereerst was Maria uit een rijke Zeeuwse familie afkomstig. Zij beschikte over spaargeld, waarmee het gezin het in het dure Parijs wel even kon uithouden. Op de tweede plaats kreeg Grotius van de Franse koning een jaargeld, dat echter onregelmatig werd uitbetaald. Dat jaargeld werd hem toegezegd, omdat de partij van Oldenbarnevelt altijd een pro-Franse politiek had gevoerd en omdat Grotius nu uitgroeide tot een echt beroemde geleerde. Hij was de auteur van een standaardwerk over het oorlogsrecht dat in 1625 verscheen. Grotius kweekte zo goodwill bij de Fransen. Hij heeft ook wel wat verdiend met zijn boeken. Hij bedong geen auteursloon, want hij vond het als patriciër niet slijk om geld te vragen, maar hij liet zich uitbetalen in boeken die hij dan weer doorverkocht aan boekhandelaren. Het boek over oorlogsrecht, *De iure belli ac pacis*, kostte vier gulden, een aanzienlijke investering als je bedenkt dat een geschoold arbeider indertijd 250 gulden op jaarbasis verdiende. De eerste druk van het boek is nu een 'collectors item' geworden. Op veilingen brengt het meer dan 40.000 euro op.

Maar Grotius had ook met tegenwind te kampen. Hij werd geprest om tot het katholicisme over te gaan en dan een vaste baan in Frankrijk te aanvaarden. Hij was en bleef een ontheemde, wiens brieven overlopen van heimwee en ergernis over het onrecht dat hem was aangedaan. De opvoeding van de kinderen ging problemen geven. 'Wat de Hollanders ons hebben aangedaan, voelen wij het meest in onze kinderen', schreef Maria eens. In 1625 ging de grote tegenstander Maurits dood, maar de deur naar het vaderland bleef op slot.

Terugkeer naar Holland 1631-1632

In het najaar van 1631 probeerde Grotius een terugkeer af te dwingen, door opeens in Holland te verschijnen. Het land raakte meteen in rep en roer, want de verloren zoon weigerde schuld te bekennen en vormde zo een bedreiging voor de nieuwe kaste regenten die met de aanhangers van Oldenbarnevelt korte metten hadden gemaakt. Grotius werd na enkele maanden met een prijs op het hoofd uit het land gejaagd. De discussies in de Staten van Holland waren zo fel dat een normale afhandeling van

regeringszaken vele maanden onmogelijk was. Wie in die periode als geïnteresseerd buitenlander door Holland reisde zal zeker tot de conclusie gekomen zijn dat de Bestandstwisten nog eens dunnetjes werden overgedaan.

Ballingschap in Hamburg 1632-1634

Grotius vluchtte naar Hamburg. De stad is voor hem een uitkijkpost, van waaruit hij naar een baan zoekt. De protestantse machten in Noord Europa boden de beste mogelijkheid. Ondertussen schreef en publiceerde hij een bijbels drama over aartsvader Jozef. Het verhaal is bekend, want het heeft vaak als thema voor literaire werken of schilderijen gediend. Jozef werd onterecht van overspel met de vrouw van een Egyptische bestuurder beschuldigd. Hij geraakte in het gevang, maar als uitlegger van de dromen van de farao krabbelde hij op en begon een fantastische carrière in het landsbestuur. Voor iedere lezer lag de parallellie tussen Jozef en Grotius er duimendik bovenop, want net als Jozef slaagde Grotius er in deze tijd in een grote slag te slaan. Hij ging in Parijs als diplomaat van de Zweedse regering aan het werk.

Ambassadeur van Zweden in Parijs 1635-1645

De benoeming in Zweedse dienst betekende een geweldige positieverbetering, want Grotius kreeg maar liefst een jaarsalaris van 20.000 gulden toegezegd. Europa werd in die periode geteisterd door een conflict dat later de Dertigjarige Oorlog is genoemd. Zweden manifesteerde zich tijdens deze oorlog als een belangrijke protestantse macht, vooral dankzij zijn koning Gustaaf Adolf, die half Duitsland had veroverd, maar die in 1632 op het slagveld was gestorven. Behalve het prestige van het thuisland Zweden maakte ook de standplaats deze benoeming eervol, want Parijs was het grote centrum van politiek, kunsten en wetenschappen. Grotius heeft als diplomaat geen succes geboekt. Daarvoor zijn verschillende redenen aan te wijzen, die deels buiten zijn schuld lagen. Hieronder staan de belangrijkste opgesomd.

Na de dood van Gustaaf Adolf was het met Zwedens overheersende positie op het krijgstoneel snel gedaan. Het land moest voortaan meelopen aan de leiband van zijn belangrijkste bondgenoot Frankrijk. Samen bestreden beide machten de dominante positie van het huis Habsburg, dat wil zeggen de keizer van het Duitse rijk en de koning van Spanje. De neergang van Zwedens macht had natuurlijk een negatieve weerslag op Grotius' aanzien en onderhandelingskracht.

Onderhandelingen over een vrede in de Dertigjarige Oorlog kwamen vanaf 1635 langzaam op gang. Zij vonden echter niet in Parijs, maar in Hamburg en Munster-Osnabrück plaats. Terwijl Grotius in Parijs voor zijn thuisland vooral de nieuwsgaring verzorgde, knapten zijn in Duitsland gestationeerde collega-diplomaten het zware werk op.

De Zweedse diplomatieke dienst was slecht georganiseerd. Grotius ondervond weinig hulp vanuit Zweden, zijn instructies waren gebrekkig, en

zijn salaris werd heel onregelmatig uitbetaald. En dat terwijl hij nu op een veel hoger uitgavenniveau zat en bijvoorbeeld veel kosten moest maken voor een koets met zes paarden en bezoeken aan het hof. Het zweet brak hem soms uit als hij bedacht dat hij bij een plotseling overlijden zijn gezin met een failliete boedel opzadelde.

Grotius was een harde werker, ook in de diplomatie, maar hij had een afkeer van de Fransen. Hij kon bijvoorbeeld hun grote staatsman kardinaal Richelieu helemaal niet uitstaan. De Fransen wisten dit en werkten hem zoveel mogelijk tegen, bijvoorbeeld door ruzies over het protocol (ofwel de hofetiquette) uit te lokken. Zij onthielden hem de titel 'Excellentie' en deden daarmee bewust afbreuk aan de diplomatieke waardigheid waarop een vertegenwoordiger van een soeverein en oud koninkrijk aanspraak kon maken.

De oude vijanden in het vaderland Holland werkten met de Fransen tegen hem samen. Natuurlijk had Grotius veel tegenstanders, maar het is niet onwaarschijnlijk dat hij hun intriges heeft uitvergroot, op zo'n manier dat hij overal spoken zag. Zijn achterdocht werd ook bevorderd door het feit dat de Zweden hem af en toe collega-diplomaten op zijn dak stuurden, die hem in Parijs voor de voeten liepen en aan zijn prestige afbreuk deden.

In deze jaren, zo omstreeks 1637-1638, vindt er dan in Grotius' leven een cruciale omslag plaats. Hij verzette de bakens en begon aan een totaal nieuw leven. Hij concludeerde dat hij wel nooit meer met eer in Holland zou mogen terugkeren. Teleurgesteld maar vastberaden sneed hij de band met het vaderland definitief door. Hij weigerde nog langer voor de Hollandse belangen op het gebied van de handel op te komen. Hij verbreedde zijn perspectief en ging zich inzetten voor de kerkelijke vrede, dat wil zeggen: hij wilde de eenwording verwezenlijken van alle christelijke stromingen, protestanten én katholieken. Dat ideaal koesterde hij al sinds zijn jeugd, want hij was van oordeel dat de verdeeldheid onder de christenen alle oorlogsconflicten voortbracht, bevorderde en deed aanhouden. Maar het grote verschil was dat hij nu voor dit ideaal in het volle voetlicht trad. Zelfs gebruikte hij zijn ambassadeurspost om er ruchtbaarheid aan te geven. Hij begon met een pamflet waarin hij stelde dat de paus niet mocht worden uitgemaakt voor de antichrist, een Bijbelse figuur die de duivel verpersoonlijkte. Met dit pamflet, *De antichisto*, ging Grotius lijnrecht in tegen het gevoelen van alle protestanten.

Overlijden op de terugreis van Zweden 28 augustus 1645

De Zweedse regering kon dit optreden in een diplomaat, zelfs als hij zo beroemd was als Hugo Grotius, natuurlijk niet dulden. Hij werd teruggeroepen. De regering behandelde hem correct. Zij wilde hem niet zomaar lozen en bood hem een positie als geschiedschrijver aan, maar die heeft hij geweigerd. Hij vroeg ontslag. Zoals ik in mijn boek heb uitgelegd, was hij van plan in Franse dienst te treden om in die hoedanigheid een bijdrage tot de politieke vrede te kunnen leveren. Hij kreeg een vorstelijke gratificatie en een gouden ketting. Haastig reisde hij terug, maar zijn schip

kwam na vertrek uit Stockholm in een zware storm terecht. Op het nippertje bereikte hij in een sloep het land. Hij reisde verder over land, zo goed en zo kwaad als het ging. In Rostock aangekomen, bleek hij zo uitgeput dat hij in een herberg het bed moest houden. Enkele dagen daarna blies hij de laatste adem uit. De dokters verrichtten naar de gewoonte van die tijd sectie op het lijk. Zij constateerden dat het lichaamsvet er nog voortreffelijk uitzag, maar zij vonden ook een ineengeschrompeld, verwelkt hart. De maand daarna werd het stoffelijke overschot naar Delft overgebracht en in het bijzijn van honderden mensen begraven. Op karren en trekschuiten waren zij vanuit alle steden in Holland toegestroomd. Maria van Reigersberch ontbrak bij de plechtigheid. Zij volgde een kuur in de badplaats Spa en slaagde er niet in op tijd over te komen.

IV. Beroemdheid van De Groot

Vijf pijlers

Hugo de Groot behoort met Baruch de Spinoza en Christiaan Huygens tot de Nederlandse geleerden uit de zeventiende eeuw die een internationale beroemdheid genieten. Hun werken worden nu nog vertaald, hun leven en prestaties vormen het thema van studies en congressen. Grotius' beroemdheid berust op een vijftal pijlers.

Kampioen van de verdraagzaamheid

Grotius wilde een kerk op brede basis, waarin alle christelijke confessies een plaats kregen. De christenheid was verdeeld. Katholieken, lutheranen, calvinisten, doopsgezinden en veel andere confessies bevochten elkaar over allerlei leerstellingen, soms op leven en dood, bijna altijd met grof taalgebruik en wederzijdse minachting. Was het de moeite waard om de geloofsleer heel precies te definiëren en elkaar vervolgens over de definities te lijf te gaan? Nee, Grotius vond dat je niet met je medechristenen moest strijden, maar met jezelf. Het kostte immers innerlijke strijd om jezelf iets te ontzeggen, je medemens te helpen en rechtvaardig te leven. Deze ideeën legde Grotius al neer in de *Meletius*, een jeugdwerk dat hij omstreeks 1611-1612 schreef, maar dat ongepubliceerd bleef: de auteur was toen nog bang dat de strenge calvinisten hem erom zouden verketteren. In ballingschap verwerkte hij de stof van de *Meletius* in *De Veritate*, dat in 1627 uitkwam. Het is Grotius' meest vertaalde en herdrukte werk. Het heeft onder rekkelijke gelovigen veel waardering geogst.

Kampioen van het sterke staatsgezag

Burgers moesten zich volgens Grotius schikken naar de wettige overheid, want anders waren onlusten, revolutie en totale chaos onvermijdelijk. Verbreiding van de ware religie mocht nooit een reden tot opstand zijn. De regering moest tolerantie op godsdienstig gebied afdwingen, als het niet anders kon met harde middelen. Grotius verkondigde deze visie in tal van werken, onder meer in de *Ordinum pietas* van 1613. Het boek, eigenlijk een scherp pamflet, bezorgde hem zoveel verbitterde tegenstanders dat hij nadien veel voorzichtiger te werk ging. De opvatting over de noodzaak van een sterke

staatsmacht heeft Grotius de reputatie bezorgd dat hij door dik en dun het vorstenabsolutisme en zelfs de tirannie verdedigde. Dat is niet terecht, wat blijkt uit het volgende.

Theoreticus van het natuurrecht

Grotius verzette zich tegen het idee dat het recht door de sterkste wordt bepaald of dat de overheid voor het behoud van de staat met het recht een loopje kan nemen, zoals de Italiaanse denker Niccolò Machiavelli meende. Tegenover die opvatting stelde hij het objectieve, onaantastbare natuurrecht. Zijn redenering was eigenlijk simpel: ieder mens was, net als het dier, gericht op levensbehoud. Dat streven naar levensbehoud leidde bij het dier niet tot regelrecht egoïsme. Het dier zorgde immers voor zijn jongen en paste zich aan de groep aan. Kudde, zwerm en school garandeerden levensbehoud. Er bestond dus onder dieren een duidelijk waarneembare gemeenschapszin. Deze gemeenschapszin was echter bij de mens veel sterker aanwezig, omdat hij zijn verstand en taalvaardigheid kon benutten. De zorg voor de gemeenschap was de bron van het natuurrecht, want de mens beseftte instinctmatig dat rechtvaardigheid goed was voor de gemeenschap en dus ook goed voor hem zelf. Als hij de gemeenschap in stand wilde houden, was het recht op eigendom en het respect voor het eigendom van een ander essentieel. Dat was één basisprincipe van het natuurrecht. Een ander was het recht om schade aan eigendom te verhalen, weer een ander om overtreders van deze basisprincipes te straffen. In Grotius' systeem was verder nog essentieel de opvatting dat beloften moesten worden nagekomen: 'pacta sunt servanda', omdat anders de maatschappij in een onbeheersbare chaos zou uitmonden.

Op deze basisprincipes, eigenlijk subjectieve, door de natuur ingegeven rechten en plichten, baseerde Grotius een heel rechtssysteem dat onafhankelijk van afkomst, landsaard of confessie overal en altijd gold en dus voor alle mensen aanvaardbaar was. Dat systeem was een waarborg tegen onderdrukking, tirannie, uitbuiting en zinloze oorlog. Het natuurrecht was onveranderlijk. Het was zelfs geldig als er geen God zou zijn of als God zich niet om de mensheid bekommerde. Dat was een gedurfde bewering van Grotius. Hij zei er dan ook meteen bij dat het om een godslasterlijke hypothese ging, die hij natuurlijk met alle kracht afwees. Voor hem was het slechts een 'denkexperiment' dat bedoeld was om de onveranderlijkheid van het natuurrecht te beklemtonen.

Op het natuurrecht baseerde Grotius het oorlogsrecht, dat hij beschreef in *De iure belli ac pacis* uit 1625. Overtredingen tegen het op het natuurrecht gebouwde rechtssysteem moesten worden gestraft. De overtreders konden voor de rechter worden gedaagd. Als er geen rechter beschikbaar was (bijvoorbeeld op zee) of als het ging om een ruzie tussen staten die geen rechter boven zich erkenden, dan was een oorlog een aanvaardbaar middel. Zelfs de Bijbel onderschreef de oorlog die om rechtvaardige redenen begonnen was. Grotius was dus geen pacifist. Hij beseftte dat het verschijnsel oorlog niet viel uit te bannen. Daarom kon het maar beter gebonden worden aan strenge wetten die los van iedere godsdienstige overtuiging staan. Deze

praktische aanpak verklaart zijn fenomenale succes. Tot zijn grote gezag droeg ook bij dat hij voor een humanisering van de oorlogspraktijk pleitte. Dat deed hij door te benadrukken dat een oorlog alleen begonnen mocht worden om de vrede te bereiken, door het proportionaliteitsbeginsel te benadrukken (oorlogsinspanning naargelang het geleden onrecht) en door van de christelijke oorlogspartijen extra naastenliefde, zelfbeheersing en mededogen te verlangen.

Codificator van het zeerecht

In 1609, nu bijna vierhonderd jaar geleden, bepleitte Grotius in zijn *Mare liberum* de vrijheid van de zee tegenover de Spanjaarden en Portugezen, die met steun van de paus het zuidelijke halfrond onder elkaar verdeeld hadden. De zee bood een gemeenschappelijke handelsroute die vrij bevaarbaar moest zijn. Het recht op vrije doorgang was een natuurrecht, dat kon worden afgeleid uit het feit dat God de rijkdommen der aarde niet evenredig over alle landstreken had verspreid. Dat klinkt heel nobel, maar in feite wierp Grotius zich op als de eerste theoreticus van het Nederlandse imperialisme en kolonialisme, want hij bood een rechtvaardiging voor de handelspolitiek van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. De VOC verwierf zich weldra een monopolie en sloot met de arme inlanders bovendien wurgcontracten af, in ruil voor bescherming tegen de Portugezen, die zich overigens niet veel humaner hadden getoond. Grotius was van mening dat de VOC de inlandse vorsten aan hun overeenkomsten met de Nederlandse kooplui mocht houden. Toch steekt er een heel moderne visie in Grotius' opvattingen: hij erkende in beginsel de volledige rechtsgelijkheid van de inlandse vorsten.

Uitlegger van de Bijbel

Grotius heeft grote invloed gehad als uitlegger van de Bijbel. Voor hem was het van belang dat in de tijd van Christus en direct erna de kerk een eenheid had gevormd. Hij wilde een terugkeer naar die tijd, en had een hekel aan theologen die de Bijbel misbruikten om de waarheid van hun eigen geloof te bewijzen, alsof Christus eigenlijk een zuivere calvinist was geweest of luthers of rooms-katholiek. Hij vond alleen het gebod van de naastenliefde belangrijk. Hij zag de Bijbel als een historische bron die je beter kon begrijpen door na te gaan hoe de mensen uit de tijd zelf de tekst hadden opgevat. Hij verzette zich tegen christelijk fundamentalisme dat stelde dat de Bijbel van kافت tot kافت onweerlegbaar waar was. Hij beperkte de goddelijke inspiratie en vond dat de gelovige zijn eigen overtuiging niet mocht verabsoluteren en aan anderen opleggen. De kracht van het geloof was zo groot dat het voldoende moest zijn, tegenstanders met redelijke argumenten te overtuigen. Wij kennen Grotius tegenwoordig alleen als jurist en staatsman, maar dat hij zich ook met de theologie inliet, weet bijna niemand meer. Dat is onterecht als je bekijkt hoeveel moeite Grotius zich op dit terrein gegeven heeft: de *Hugonis Grotii Opera omnia theologica*, uitgegeven in 1679, beslaan vier grote foliodelen en bevatten vele kilo's verpletterende geleerdheid.

Conclusie

Op basis van deze vijf punten kan gesteld worden dat Grotius een belangrijke rol vervulde in het proces van verwereldlijking dat via de Verlichting tot in onze tijd doorwerkt.

V. Afsluiting

Een geleerde in een ivoren toren?

Het bovenstaande verhaal is vooral op grond van Grotius' brieven geconstrueerd, maar ongetwijfeld hebt u zich tijdens mijn betoog afgevraagd wat voor man Grotius nu eigenlijk geweest is. Was hij aardig? Wat is het beeld dat uit zijn brieven naar voren komt? Kijkt u maar eens naar het portret op de kaft van mijn boek. Hij zag er goed uit, met een gesoigneerd baardje, rode koontjes en heldere ogen boven een hagelwitte kraag. Hij was flink van postuur, want hij paste maar net in zijn boekenkast. Hij hield van een goede dronk, lekker eten en een gezellige tafelconversatie. Hij moest vaak en hartelijk lachen, bijvoorbeeld toen hij hoorde dat er over hem het gerucht de ronde deed dat hij tot het rooms-katholieke geloof was bekeerd en nu hoopte kardinaal te worden, nadat hij zijn vrouw Maria in een klooster had weggestopt. Hij was ook sportief, want hij wandelde graag en hij schijnt op een tochtje in Zeeland tijdens een zwempartij bijna verdronken te zijn. Steeds toonde hij zich bereid vrienden in nood te helpen. Tegenover deze eigenschappen staat ook een donkere kant. Hij was nogal gesloten, vormelijk, soms stuurs, vol standsbesef en bij tegenwerking zelfs monomaan. Zijn geleerdheid zat hem af en toe in de weg, want volgens omstanders voerde hij te lang het woord zonder op zijn gesprekspartners te letten. Het staat vast dat hij de veroordeling van 1619 nooit heeft verwerkt. Hij raakte gefrustreerd, maar het siert hem dat hij deze tegenslag uiteindelijk overwon door zich op grote idealen te richten. Als idealist leefde hij met de overtuiging dat gebrek aan succes de inherente waarde van idealen niet vermindert.

In de brieven komt zijn vrouw Maria heel anders naar voren. Hartelijk, zorgzaam, temperamentvol en extravert nam zij geen blad voor de mond en vertelde zij iedereen rechtuit de waarheid als haar iets dwarszat. Tegenover haar geleerde man verontschuldigde zij zich soms, omdat zij haar brieven met loze praatjes en beuzelingen vulde. Zij viel Hugo dan lastig over de aankoop van suiker voor de bereiding van jam. Zij schreef ook veel over kledij en huishoudelijke zaken, omdat zij vanuit de Parijse ballingschap het wat achterlijke Holland over de nieuwste modesnufjes kon inlichten. Maar uit haar brieven blijkt tegelijkertijd een aandoenlijke zorg om het gezin. Zelfs zijn er een of twee brieven waarin zij Hugo duidelijk te kennen geeft lichamelijk naar hem te verlangen, volgens mij een blijk van uitzonderlijke openheid in de zeventiende eeuw. Daartegenover brengt Hugo het niet verder dan de aanspreektitel 'allerliefste'. O ja, er is ook nog een brief waarin hij zich tegenover zijn vrouw beklagde dat hij verkouden was geworden. Over de oorzaak van dit lichamelijke ongemak kende hij geen enkele twijfel: Maria bevond zich op dat moment voor zaken in de Republiek en daarom had hij in Parijs haar warme bijslaap moeten missen.